

AKŞEMSEDDİN MEHMED B. HAMZA VE MAKÂMÂT-I ENBİYÂ ADLI ESERİ¹

Selvi GÜZ²

ÖZET

İnsanlar, tarih boyunca var oluşlarıyla ilgili sorulara cevaplar aramıştır. Bu sorulara bilim, felsefe ve din adına benzer ya da farklı cevaplar bulmuşlardır. Başta İslâmiyet olmak üzere çoğu dinde insanın var olma sebebi “iyiyi arama, iyiyi bulma çabası” şeklinde tezahür etmiştir. İslam dininde bu konuyla özellikle ilgilenen ve belirli kavramlar geliştiren bir alan da tasavvufur. “İnsan-ı kâmil” olma yolunda insanın yaşadığı zorluklar ve kat etmeye çalıştığı aşamalar gerek dinî-tasavvufî halk edebiyatında gerekse klasik Türk edebiyatında özellikle de klasik şiirde sıkça dile getirilmiştir. Çoğu şairin ve yazarın, eserlerinde “insan-ı kâmil” olma yolunda halka rehberlik için eserlerini bir araç olarak kullandığını görmekteyiz. Bu niyetle ilk sûfiler, geniş halk kitlelerine ulaşmaya çalışmışlar ancak bu yolda her bilgiyi halk ile paylaşmamışlardır. Akşemseddin, onlardan farklı olarak herkesin merak ettiği tasavvuf terimlerini, özellikle de Ricâlu'l-Gayb ve Rûh-ı Muhammedî konusunu Makâmât-ı Evliyâ adlı eserinde veciz bir şekilde anlatmaktan çekinmemiştir. Bu tebliğde, Akşemseddin Mehmed bin Hamza'nın Makâmât-ı Enbiyâ adlı eseri çeşitli yönleriyle tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akşemseddin, Tasavvuf, Makâm, Enbiyâ, Evliyâ.

GİRİŞ

İslamiyet başta olmak üzere çoğu dinde insanın var olma sebebinin “iyiyi arama, iyiyi bulma çabası” şeklinde tezahür ettiğini söylemiştik. Bugün dünyada genel kabul gören Abraham Maslow'un “İhtiyaçlar Hiyerarşisi”ne göre de insanın ulaşacağı son nokta “Kendini Gerçekleştirme” evresidir. Bu çerçevede ise dinler göz ardı edilmeyecek şekilde önemli bir yere sahiptirler zira insanın kendini doğru algılama konusunda önemli bir kaynak teşkil etmektedirler. İslam dininde bu konuyla özellikle ilgilenen ve belirli kavramlar geliştiren bir alan da “tasavvuf” ilmidir. Yaradılıőça insanın ne gibi potansiyelleri olduğu, Allah'ın insanı hangi özelliklerle yarattığı ve neden böyle bir şey irade ettiğı konusu “insan-ı kâmil” kavramıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. (Çakmak, 2018: Özet)

¹ Bu çalışmamızda Konya Yazma Eserler Genel Müdürlüğü'nde 297.7 / BY0000007700 numarada kayıtlı olan nüshadan istifade edilmiştir. Bu nüshada formalar karışık ve eksiktir. Ve bu nüshada metin başlığı diğer nüshalardan farklı olarak “Makâmât-ı Evliyâ” şeklinde değil “Hâzâ Kitâb-ı Makâmâtü'l-Enbiyâ” şeklinde yazılmıştır.

² Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Selçuk Üniversitesi, SBE Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, selvi_guz_06@hotmail.com

“İnsan-ı kâmil” olma yolunda insanın yaşadığı zorluklar ve kat etmeye çalıştığı aşamalar gerek dinî-tasavvufî halk edebiyatında gerek klasik Türk edebiyatında özellikle de şiirde sıkça dile getirilmiştir. Padişahların dahi tasavvuf ehliyle münasebette olduğu ve çeşitli tarikatlere intisap ettikleri bir gerçektir. Böyle bir ortamda yazar ve şairlerin tasavvufa ve çeşitli tarikatlere ilgi duymaları hatta bazılarının bunlara intisap etmeleri kaçınılmazdır. Öyle ki çoğu, eserlerinde “insan-ı kâmil” olma yolunda halka rehberlik için eserlerini bir araç olarak kullanmıştır. Bu niyetle ilk sûfiler, geniş halk kitlelerine ulaşmaya çalışmışlar ancak bu yolda her bilgiyi halk ile paylaşmamışlardır. Çünkü tarikat ehlinin yanlış anlaşıldığı, dinî taassubun ağır bastığı bir dönemde tasavvufa dair her bilginin halkla paylaşılması uygun görülmemiştir. Yunus Emre bu durumu en latif şekilde şöyle ifade etmektedir:

Yûnus bir söz söylemiş hiçbir söz benzemez
Münâfıklar elinden örter mânâ yüzünü

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere tasavvufa dair bilgiler halkla temkinli bir şekilde paylaşılmış; tasavvufî gerçekleri, gerçek üstü bir dille anlatma yani edebî ve örtülü bir şekilde ifade etme yoluna gidilmiştir. İşte bu noktada Akşemseddin hazretleri, diğer sûfilerden farklı olarak herkesin merak ettiği pekçok tasavvufî bilgiyi “Makâmât-ı Evliyâ”sında halkı ve meraklıları ile paylaşmıştır.

Türk-İslam Medeniyetini meydana getirenler; fikir, sanat ve mânâ alemlerinin kahramanı Akşemseddin gibi seçkin simalardır. Hatta öyle ki bunların çoğu, yalnızca Türk-İslam Medeniyetinin değil, tüm Batı (Avrupa) Medeniyetinin de temelinde harcı ve emeği bulunan dâhî mesabesindeki şahsiyetlerdir. (Olguner,1990:29) Bu kimseler hem maddi alanda yani ilimde, fende yaptıkları çalışmalarla dünya genelinde emsal teşkil ederken hem de mânâ âlemi dediğimiz inanç dünyasında kanatlanıp uçmuşlardır diyebiliriz. Bu hususta tasavvuf akımının ve çeşitli kollarda gelişen tasavvuf öğretilerinin katkısı da inkâr edilemez.

İslamiyetten kaynağını alan, daha çok keşif ve ilhama dayalı bir inanç sistemi olan “tasavvuf” ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar fikrî, siyasî, dinî ve sosyal hayatı doğrudan etkilemiştir. Bu anlayışın edebiyatımıza yansımaları da fazlaca olmuştur.

Tasavvufî hayatın gelişimi sırayla “Zühd , Tasavvuf ve Tarikat” dönemleri olmak üzere genellikle üç devrede incelenmektedir. İlki fakr ve takva; ikincisi sistemleşme, nazari/teorik; üçüncüsü ise kurumsallaşma dönemi olarak da nitelendirilebilir. XII. yüzyılda çeşitli tarikatlar, XIII. yüzyılda da konuyla ilgili teorik bilgiler veren eserler ve bunun yanında zengin bir şiir geleneği de ortaya çıkmaya başlamıştır. (Bilgin,2007: 332-333-334)

İlk örnekleri IX.-XII. yüzyıllardan itibaren verilmeye başlanan tasavvufî ürünlerin, Orta Asya, Anadolu ve Balkanlar'a kadar birçok bölgeye Türklerin göçlerine paralel olarak yayıldığı görülmektedir. Bu ürünler, tarikat ve tasavvufî ilgili kimselerin başlıca propaganda araçlarından biri olmuş ve geniş bir coğrafyada zevkle ve beğeniyle kabul görmüştür. İslamiyet'in kabulünden sonra gelişen Türk edebiyatı göz önüne alındığında, tasavvufun Türk edebiyatına etkisi Klasik Türk Edebiyatında belli ölçüde olurken ve halk kitlelerinde derin etki yapan Yunus Emre ve takipçileri yoluyla daha yoğun bir biçimde olmuştur. Hatta bu etki o kadar barizdir ki edebiyatımızı dönemlere ayırırken bir döneme isim bile olmuştur: Tekke-Tasavvuf Edebiyatı.

Tasavvuf ayrıca Yesevîlik, Haydarîlik, Kalenderîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik gibi birçok koldan etkisini genişleterek sürdürmüştür. Zamanla tekke, ribat ve hankahlarda etkisini gittikçe artıran bu zümreler sayesinde divan ve halk edebiyatından çeşitli unsurları kendi içerisinde birleştiren yeni bir edebiyat kolu vücuda gelmiştir. XIII. yüzyılda Anadolu'da teşekkül dönemini yaşamış olan bu edebiyat, XIV. yüzyıldan itibaren çeşitli tasavvufi zümrelerin kurumsallaşıp yaygınlaşmasıyla etkinliklerini ve ürünlerini artırmaya başlamış, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde gittikçe güzelleşen üstün bir mimari ile kurulan mescid, medrese ve sebillerin yanında tekke ve zaviyeler de çoğalmış; buna paralel olarak Anadolu' da çoğalan tarikat ve zümreler çerçevesinde birçok mutasavvıf şair yetişmiştir. Yani tasavvuf, hayatın hemen her alanına nüfuz ederken refah ve gelişme düzeyine paralel olarak da etki alanını genişletmiştir.

Her ilmin bazı söylemleri, bazı şifreleri olduğu gibi tasavvufun da kendine has bir imgelem dünyası, bilmeyenler için anlaşılmaz gelebilecek metaforları bulunmaktadır. (Öztürk, 2010:34) IX.-XII.yüzyıllardan itibaren gelişim gösteren tasavvufu ve ona ait kavramları, sembolleri ve mecazları anlamak için bu alanda bilgi sahibi olmak şarttır. İşte bu anlayışla yazılmış ürünleri daha iyi kavramak ve anlamlandırmak için “Makâmât-ı Evliyâ” gibi eserlere daha yakından bakmamız gerekir. Öyle ki bu eserin kıymetini anlamak için öncelikle müellifinin kıymetini tayin etmek yerinde olacaktır:

1. AKŞEMSEDDİN'İN HAYATI (792/1398 - Ö.863/1459)

Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Ancak Akşemseddin veya kısaca Akşeyh adıyla nam salmıştır. “Makâmât-ı Evliyâ” yazarı Akşemseddin hazretleri, daha çok Fatih Sultan Mehmet'in hocası olarak ün salmıştı ancak o, eğitimci kimliğinin yanı sıra şifa dağıtan bir tabipti; gönüllere şifa veren bir mutasavvıftı. Âlimdi ve şairdi.

Onun için Şakaiku'n-Numaniyye³'de:

'Ruhlar için tabib olduğu gibi, bedenler için tabib oluşu onun menakıbı cümlesindedir ve onun zahiri tıbbı dair eserleri vardır.' denilmektedir.

Buna benzer ifadeler Lamii Çelebi'nin İbn Arabî'den çevirisini yaptığı Nefahatü'l-üns⁴'te ve Nişancı'nın Mirât-ı Kâinat⁵'ında da nakledilmektedir (Baltacı,1990:24).

³ **Varak 96 B.** Eserin tam adı eş-Şekâ' iğ u'n-nu' mâniyye fi ' ulemâ' i'd-Devleti'l-' Os□mâniyye'dir. Osmanlı literatüründe toplu ulemâ biyografilerinin ilk derlemesi olma özelliği taşımakta olup yazılış sebebi müellifi tarafından bu alanda büyük bir boşluğun bulunmasıyla açıklanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, 2010:485-486.

⁴ **Varak 296 a.** Câmî'nin, erkek ve kadın büyük sûfilerin hal tercümeleleriyle tasavvufi terimlerin açıklamalarını ihtiva eden en önemli eseridir. Birçok yazma nüshası bulunan eser, Lâmiî Çelebi tarafından çeşitli ilâvelerle Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Nefehât Tercümesi, İstanbul 1289) Ayrıntılı bilgi için bkz. Okumuş, 1993:94-99.

⁵ **Nuruosmaniye ktb. No: 3417 varak 456.** Nişancı-zâde Mehmed Efendi'ye aittir .Nişancızâde, resmî vazîfeden uzak kaldığı yıllarda, kitap yazmakla meşgul oldu. “Mir'ât-ı Kâinat” adlı eserinde mahlûkâtın yaratılışından, Kanunî Sultan Süleymân Hân'ın vefâtına kadar geçen hâdiseler hakkında bilgi verdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/NISANCI-ZADE-MEHMED-EFENDI/3655> , 30.05. 2019, 10:12.

O, Fatih Dönemi'nin büyük sûfi ve müşidlerinden. O, İlm-i bâtın lezzetini Hacı Bayrâm-ı Velî hazretlerinin (ö. 833/1430) elinde tamamlamış, ondan aldığı feyzle pek çok müminin gözünü ve gönlünü aydınlatmıştır. Gönlünü Hakk'a ve halka adanmış olan bu gönül erinin neşesinden öyle bir zât yetişmiş ki, Peygamber müjdesine nâil olmuş, İslâm'ın hülyâsı olan İstanbul, onun himmet-i gayretiyle feth edilmiştir. (Çelik, 2010:Ön Söz)

“Akşemseddin hazretleri bir insân-ı kâmeldi. Tasavvufi bir heybete sahipti. Onda evliyâlık heybeti vardı. Fatih: ‘Başka hocalar beni görünce dizleri, elleri titrer; ben bu zâtı görünce, karşısında benim ellerim, dizlerim titriyor, dermânım kalmıyor ne yapacağımı şaşırıyorum’ derdi.” (Çelik, 2010:Ön Söz)

Türk-İslam Medeniyetinde harcı ve büyük katkısı bulunan Akşemseddin Mehmed b. Hamza, 792H./1389M. yılında Şam'da dünyaya gelmiştir.

Avârifü'l-Maârif⁶ sahibi Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) torunlarından Şeyh Hamza'nın oğludur. Şecere itibarıyla baba tarafından Hz.Ebubekir'e bağlandığı rivayet edilirse de bizce, bu mensubiyet soy değil, mana olarak alınmalıdır. Şam'da doğmasına rağmen, çocuk yaşta Anadolu'ya gelmiş olan Akşemseddin'in hayatı ve fikir dünyası burada yoğrulup şekillenmiştir. (Olguner,1990:29) Yedi yaşlarında babasıyla birlikte Anadolu'ya gelerek o zaman Amasya'ya bağlı olan Kavak ilçesine yerleştiler (799/1396-97). Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyip kuvvetli bir dinî eğitim gördükten sonra Osmancık Medresesi'ne müderris oldu. Yine bu arada iyi bir tıp tahsili yaptığı da anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında en geniş ve doğru bilgilerin yer aldığı Enîsî'nin Menâkıbnâme'sine göre “ilm-i bâtın lezzeti dimağından gitmediği için”, tahminen yirmi beş yaşlarında iken kendisine bir müşid aramak üzere Fars ve Mâverâünnehir'e doğru yola çıktı ancak emeline vasil olamadan geri döndü. Bazı tavsiyeler üzerine Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisap etmeyi düşündüyse de vazgeçti ve şöhreti Anadolu'ya kadar yayılmış bulunan Zeynüddin el-Hâfi'ye intisap için Halep'e gitti. Fakat bir gece rüyasında, boynuna takılı bir zincirin Hacı Bayram'ın elinde olduğunu görünce Ankara'ya döndü. Akşemseddin hakkında bugüne kadar en geniş araştırmayı yapmış bulunan A. İhsan Yurd, Akşemseddin'in Def u Metâ' in adlı eserinde Zeynüddin el-Hâfi'ye açıkça târizde bulunduğu dikkati çekerek tenkit ettiği bir kimseye intisap etmeyi düşünmesinin mümkün olamayacağını belirtmekte ve onun doğrudan doğruya Hacı Bayram'a bağlandığını kaydetmektedir.

Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisap tarihi belli olmayan Akşemseddin, sıkı bir riyâzet ve mücahededen sonra kendisini takdir eden şeyhinden kısa zamanda hilâfet aldı. Akşemseddin'in içinde çileye girdiği hücre bugün de Ankara Hacıbayram Camii bodrumunda mevcuttur ve şeyhin adıyla anılmaktadır. Daha sonra şeyhinin yanından ayrılarak Beypazarı'na gitti. Burada bir mescit ve değirmen inşa ettirdi. Fakat halkın büyük rağbet gösterip etrafına toplanması üzerine günümüzde Çorum'a bağlı olan İskilip kazasında Köseadağı civarındaki Evlek köyüne çekildi.

⁶ Sünnî sûfliğin tanınmış temsilcilerinden Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) tasavvufa dair eseri. Sühreverdî eserini, aslında şeriata uygun olan sûfliğin esaslarını açık bir şekilde ortaya koymak ve bunları savunmak gayesiyle yazdığını söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, 1991:109-110.

Bir süre sonra buradan da ayrılarak Göynük'e yerleşti ve orada da yine bir mescitle değirmen yaptırdı. Bir yandan çocuklarının, diğer yandan da dervişlerinin tâlim ve terbiyeleriyle meşgul oldu. Bu arada hacca gitti. Şeyhi Hacı Bayrâm-ı Vefî'nin vefatından sonra onun yerine irşad makamına geçti (833/1429-30).

Akşemseddin, şeyhi Hacı Bayram'ın II. Murad'la münasebetlerinde hemen daima yanında olduğundan oğlu II. Mehmed ile de tanışmış ve tahta çıktıktan sonra da onunla görüşmeye devam etmişti. Tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber İstanbul'un fethinden önce iki kez Fâtih'in yanına Edirne'ye giden Akşemseddin, ilkinde II. Murad'ın kazaskeri Çandarlıoğlu Süleyman Çelebi'yi, öbür defasında da Fâtih'in kızlarından birini tedavi ederek iyileştirmiş, Fâtih'in kızı da kendisine Beypazarı'ndaki pirinç mezraalarını vermişti. Fâtih, 1453 yılı baharında İstanbul'u muhasara etmek üzere ordusuyla Edirne'den yola çıkınca Akşemseddin, Akbıyık Sultan ve devrin diğer tanınmış şeyhleri de yüzlerce müridleriyle ona katıldılar. Akşemseddin hazretleri, fethin manevî mimarlarından olarak kuşatmanın en sıkıntılı anlarında gerek padişahın gerekse ordunun mânevîyatının yükseltilmesine yardımcı oldu. Araştırmacılar, Akşemseddin'in bu zor zamanlarda zaferin yakın olduğu müjdesini vererek, sabredip gayret göstermesi gerektiğine dair Sultan Mehmed'e yazdığı mektupların fethin kısa zamanda gerçekleşmesinde büyük bir etkisi olduğunu belirtmektedirler. Sultan Mehmed'i, Fâtih yapan unsurların başında işte hocasının bu manevî destekleri gelmektedir. Fetihden sonra Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazında hutbeyi Akşemseddin okuduğu gibi, İslâm ordularının daha önceki kuşatmalarından birinde şehid düşmüş olan, Peygamber Efendimiz (SAV)'in Mekke'den Medine'ye hicretinde onun mihmandarı olan, sahâbeden Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini de Fâtih'in isteği üzerine mucizevi bir şekilde yine o keşfetti.

Fâtih tarafından kiliseden çevrildikten sonra Fâtih medreseleri yapılıncaya kadar önce medrese olarak kullanılan Zeyrek Camii'nin güney ihata duvarında pencere üstündeki bir kitâbeden, Akşemseddin'in İstanbul'da bulunduğu yıllarda burada oturduğu ve ders verdiği anlaşılmaktadır. Fetihden sonra padişahın taç ve tahtını terk edip bütünüyle şeyhe bağlanmak ve ondan tarikat ahkâmını öğrenmek istemesi üzerine Akşemseddin büyük bir dirâyet göstererek Fâtih'in bu arzusunun engel olmaya çalıştı. Bunu başaramayacağını anlayınca da Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçerek Göynük'e döndü. Sultanın, gönlünü almak üzere arkasından gönderdiği hediyeleri geri çevirdiği gibi Göynük'te yaptırmak istediği cami ve tekkeyi de kabul etmeyerek sadece bir çeşme yapılmasına razı oldu.

Hayatının son yıllarını Göynük'te geçirdiği tahmin edilen Akşemseddin, Menâkıbnâme'ye göre 863 Rebûlâhîrinin sonunda (Şubat 1459) burada vefat etti. Türbesi halen ziyaretgâhtır. (Uzun ve Köprülü, 1989: 299-302)

İşte biz de bu çalışmamızda Hacı Bayram dergâhında pişmiş, çağ açıp çağ kapatmış bir sultana hocalık yapmış, maddî ve manevî pek çok alanda yetkinliğe ermiş bir gönül eri olan Akşemseddin hazretlerinin, bir nüshasından hareketle "Makâmât-ı Evliyâ" adlı eserini tanıtmaya çalışacağız.

Onun Makâmât-ı Evliyâ adlı eserinden başka eserleri de bulunmaktadır. Bunlar şöyledir:

1.1. Akşemseddin'in Eserleri ⁷

1) Risâletü'n-Nûriyye

Akşemseddin'in en önemli eserlerinden biri Risaletü'n-Nûriyye'dir. Bu eser, Akşemseddin'in ilk eseridir. Bazı tasavvufî görüşleri nedeniyle eleştirilen Hacı Bayram-ı Velî ve dervişlerini savunma amacıyla yazılmış olan Arapça bir eserdir. Bu eser kardeşi Hacı Ali tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Bu eserin Süleymaniye Genel Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı No: 2408 numarada kayıtlı 161 varaklık ve her varakta 11 satır olduğu bilinmektedir.

2) Def'u Metaini's-Sûfiyye

Kısaca "Def'u Metâin" olarak da anılan bu eser, bazı kaynaklarda "Hall-i Müşkilât" olarak da zikredilmektedir. Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eser, İstanbul'un fethinden bir yıl önce h.856/m.1452 tarihinde yazılmıştır. Yazılış sebebi Muhyiddin İbn Arabî (ö: 638/1240) ve benzeri bazı büyük mutasavvıfların, küfür ve ilhadla itham edilmeleri üzerine onların sözleriyle yine Kuşeyrî (ö: 465/1072), Gazalî (ö: 514/1111), Cüneyd-i Bağdadi (ö: 297/909), Necmeddin-i Kübra (ö: 621/1221) gibi tanınmış ulemâ ve meşâyihin sözleri arasında bir fark olmadığını, bu şahısların eserlerinden nakiller yaparak ortaya koymaya çalışmaktır.

3) Risâle-i Zikrullâh

Eser adından da anlaşılacağı üzere Allah'a zikretmenin âdâbı ve faziletleri hakkında yazılmış Arapça bir risâledir. Eserde zikrin yapılışı, çeşitleri verildikten sonra, zikreden kulun eriştiği mertebelerden bahsedilmektedir. Ayrıca fenâ-bekâ, kesbî ve vehbî ilimler, gınâ, ârif, ma'rifet gibi tasavvufî ıstılahlar tanımlanmıştır.

4) Risâle-i Şerhi Akvâl-i Hacı Bayram-ı Velî

Akşemseddin'in müürşidi Hacı Bayram Velî'nin tasavvufî ilgili sözlerinin şerh edildiği Arapça bir risâledir. Bu eserde Hacı Bayram Velî'ye, 'Hacı Paşa' denilmektedir. Hacı Bayram Velî'nin mutasavvıflar arasındaki yaygın adlarından biri de Hacı Paşa'dır. Akşemseddin bu eserini, şeyhi Hacı Bayram Velî'nin bazı sözlerine yapılan ithamlara cevap verme gereğini hissettiği için yazmıştır.

5) Telhis-i Def'u Metain

Eser şeyhlik iddiasında bulunan Fâhrü'd-din'in oğlunun saldırgan sözlerine karşı yazılmış bir risâledir. Bu eser "Risâle-i fî Kavli'l-Müteşeyyihî't-Tâ'in İbn Fahreddin" adıyla da bilinmektedir.

⁷ Bu bölümde Yıldız, Muhammed Ali, "Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/5, c. 5, sayı: 9 ve AKTAN, Bilal ve GÜNEŞ, Mustafa, Menakıb-ı Akşemseddin, H Yayınları, İstanbul, 2011 bu çalışmalardan istifade edilmiştir.

6) Makâmât-ı Evliyâ

Makalemizin de konusu olan bu eser, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

7) Risâletü'd-Dua

Dua risalesi olarak bilinen bu eser, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Risâlede tevbe, tevbenin âdâbı ve faziletlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca Akşemseddin'in tarikat silsilesi verilmiştir. Eserin sonunda zikir ve hırka silsilesinden bahsedilmektedir. Bu sebeple eser için tevbe, zikir ve hırka giymenin faziletlerini anlatan bir eser tanımı yapılabilir. H.849/M.1446 yılında kaleme alındığı, risâledeki kayıttan anlaşılmaktadır. Risâle, aynı zamanda bir şeyhlik icâzetnâmesidir. Bir adet nüshası tespit edilebilmiştir.

8) Mâddetü'l-Hayat

Akşemseddin'in tıp ilmine dair yazdığı tek eseridir. Tıp alanında yazdığı bu eser "Risâletü'n-fi't-Tıb" olarak da bilinmektedir. Araştırmacıların çoğu, eserin Akşemseddin'e ait olduğunu kabul etmektedir. Bu eserin, geç tarihlerde istinsah edilmiş pek çok nüshası vardır. En eski tarihli Ali Emîrî yazması H.1096/M.1685 yılında istinsah edilmiştir.

Eserdeki ifadelerden eserin, hem ruhsal hem de bedensel tedavilerde kullanılan ilaçları bir araya toplamak amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır.

9) Fâl'i Mushaf-ı Kerim

Akşemseddin bu eserini Türkçe yazmıştır.

10) Nasihatnâme-i Akşemseddin

Mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Türkçe yazılmıştır. 46 beyitten oluşmaktadır. Bu eserin Akşemseddin'e mi yoksa oğlu Hamdi hazretlerine mi ait olduğu konusunda kesinlik mevcut değildir. Fakat İsmail Yakıt, eserin Akşemseddin'e ait olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemektedir.

11) Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi

Türkçe yazılmış, tasavvufla alakalı ve "Mutluluk İlacı Makalesi" anlamına gelen bir eserdir. Bu eserin Akşemseddin'e ait olduğu şüphelidir.

12) Risâle Fî İstîlâhâti's- Sufiyye

Sûfilerin kullandıkları terimler ile ilgili yazılmış bir eserdir. Bu eser, Arapça olarak kaleme alınmıştır.

13) Risâle Fit't- Tasavvuf

Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Konusu tasavvuftur.

14) Er-Risâle Fi'd-Devrâni's-Sûfiyye ve Raksihim

Sûfilerin raks ederek dönmeleri ve oyunları ile ilgili konulardan bahseden bir eserdir. Arapça olarak kaleme alınmıştır.

15) Vakıf-nâme

Akşemseddin bu eseri kendi el yazısı ile Türkçe yazmıştır. Bağış yazısı anlamına gelen bir eserdir. H.858/M.1454 tarihli olan bu yazının bir nüshası Enîsî'nin Menakıbnâme'sinde mevcuttur.

16) Mücerrebât

“Denenmişler” anlamına gelen bir eserdir. Tıp ile ilgili konuları içermektedir.

17) Cevap-nâme

Yanıt mektubu anlamına gelmektedir. Gazi Sultan Mehmed Han'ın, Uzun Hasan üzerine giderken, Fatih'in gördüğü bir rüyanın cevabı olarak kaleme alınmıştır.

18) Tâbir-nâme

“Rüya Yorumlama ve Tâbir Etme Mektubu” anlamına gelen bir eserdir. Elde Arapça bir örneği mevcuttur. Uzun Hasan'ın kırılmasına ilişkin Mahmut Paşa'ya gönderilmiştir.

19) Mektûbât

Akşemseddin'in mektuplarından oluşan bir eserdir. Mektuplar Türkçe yazılmıştır. Birinci mektup İstanbul kuşatmasının başlarında 350 küçük gemiden oluşan Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki donanmanın 19 Nisan 1453 Perşembe günü zinciri kırıp Gemlik'i zapt etmek için yaptığı saldırıda pek çok kayıp ve şehit vererek uğradığı bozgun üzerine, ordunun motivasyonunu artırmak amacıyla yazılmıştır.

2. TASAVVUF VE AKŞEMSEDDİN'DE BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

Tasavvufun kendine has bir terminolojisi olduğundan daha önce bahsetmiştik. Her mutasavvıf yıllar içinde bu terminolojiye vakıf olur hatta buna katkıda bulunur. Bu terminolojinin eserimizle doğrudan ilgili olan bazı önemli kavramları şöyledir:

2.1. Tarikat, Velâyet, Kerâmet, Risâlet ve Nübüvvet Hakkında

Tasavvuf, öncelikle dinî ilimlerde ortaya çıkan kuralcı ve biçimsel din anlayışına bir tepki olarak gelişim göstermiş, sonra kendisi bir din ilmi kimliği kazanmış, böylece iman ve tevhid gibi konulardaki tartışmaları giderip çözümler üreterek daha etkin bir dinî hayat anlayışını savunmuştur. (Başer,2015: Öz)

Sûfiler, şeriat-hakikat alanları arasında bir derecelenmeden bahsetmişlerdir. Bu noktada tasavvufu; “dinî ilimlere bağlı fakat kendi özgün karakterini koruyan bir din ilmi” olarak ortaya çıkarmışlardır.

İslâm’ın ahlâkî boyutunu öne çıkaran tasavvuf, pratikte din ile birlikte doğmuş ancak diğer din bilimleri gibi müstakil bir disiplin olarak gelişmesi zaman almıştır. Dinî düşüncenin teşekkülüne ve olgunlaşmasına önemli katkısı olan bu disiplinin oluşum ve gelişim sürecinde, erken dönem tasavvuf klasikleri başta olmak üzere çok sayıda eser telif edilmiştir. Tasavvufî öğretilerin, tasavvuf dili olarak adlandırılan özel bir dil ile inşâ edildiği bu eserlerde, azımsanmayacak derecede hadis kullanıldığı ve söz konusu hadislerin -bir kısmı zayıf veya mevzu olsa da- diğer disiplinlere oranla yarıya yakınının hadis kriterleri bakımından sahih veya hasen oldukları tespit edilmiştir. (Şeker, Ekim 2012: Giriş)

Bu bağlamda tasavvufî içerikli bir eser olan Makâmât-ı Enbiyâ’yı incelemeye geçmeden önce incelemiş olduğumuz eseri daha iyi anlamak adına “tarikat, velâyet, kerâmet, risâlet ve nübüvvet” terimlerine göz atmamız yararlı olacaktır:

Tarikat; yol, hâl, şân, kâmil bir mürşidin rehberliğiyle İslâmı doğru bir biçimde yaşamak, farzlarla birlikte nâfile ibadetlerle de Allah'a yakın olmak, sofilere göre giyim ve zikir tarzında ayrıcalık göstermek gibi anlamlara gelmektedir. Tarikat kavramının çeşitli şekillerde yapılması aslında farklı tarikatlerin ortaya çıkmasının da sebeplerindedir. Bazılarına göre tarikatların doğuşunda, İslâmın ana kaynakları olan Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde yer alan “velâyet” ve “kerâmet” konusundaki hükümler ile bazı İslam bilginlerinin “kerâmet” göstermesi veya öyle sanılması, yani İslam prensiplerinin değişik bilginler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmesi ve yorumlanması gibi hususların etkili olduğu belirtilmektedir.

Bütün semavi dinlerde “risâlet” ve “nübüvvet” kurumunun olduğu bir gerçektir. İnsanoğlunun yaratılışından beri her millete Allah’ın isteklerini, emir ve yasaklarını iletmek için, onlara doğru yolu göstermek vazifesiyle bir davetçi olarak mutlaka peygamberler gönderilmiştir. Rivayet edilene göre bu davetçilerin sayılarının 125.000 veya 225.000 arasında olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de ise adı geçen peygamber sayısının 28 (Lokman, Uzeyr ve Zülkarneyn’in nebi mi velî mi olduğu ihtilafıdır.) olduğu bilinmektedir.

“Resûl” ve “Nebî” lik kurumunun yanında “Velî”lik kurumunun varlığını, “Velî Kerâmeti”nin hak ve gerçek olduğunu Kur’ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamber (SAV)’in çeşitli hadislerinden de öğrenmekteyiz. Kur’an-ı Kerim’de; Yûnus Suresi’nin 62, 63 ve 64. âyetlerinde “velî” kişilerin vasıfları, dünya ve ahiret nimetlerinden elde edecekleri kazançlar tek tek anlatılırken ; Meryem sûresinin 24, 25 ve 26. âyetlerinde; Âl-i İmran sûresinin 37. âyetinde; Kehf sûresinin 16 ve 17. âyetlerinde Allah’ın lütuf ve himmeti ile gösterecekleri “kerâmet”lerin hak ve doğru olduğu, insan üstü, akıl ve teknik üstü bazı güçlere sahip oldukları, imkansız gibi görünen çeşitli işleri olur kıldıkları Kur’an-ı Kerim’de “velî”lik ve “velî kişinin kerâmeti” böyle anlatılıp açıklanırken, Hz. Peygamber (SAV)’in hadislerinde de şöyle anlatılmaktadır:

Buhârî ve Müslim 'in rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte, Ebû Muhammed Abdurrahman bin Ebû Bekir (RA) özet olarak şu hadisi rivâyet etmiştir:

“Suffe ashabından üç kişiyi evime yemeğe götürdüm. Evdeki yemekten hep beraber yedik, bitmedi. Sonra Hz. Peygamber (SAV) 'e gönderdik. Onlar ve bir antlaşma için gelen 12 kişi ve daha birçok kişi yedi. Yemek herkesi doyurdu” buyurmuşlardır. (Özdemir, 259-260)

Görüldüğü üzere tasavvuftaki “velâyet” ve “kerâmet” kavramları âyet ve hadislerle desteklenmiştir.

Hadislerle temellendirilen tassavvufi hâller ise “hâl , makam, vecd , galebe , sahv , sekr , gaybet , setr , kabz-bast , kurb , vakt , temkin , mücâhede , murâkabe , halvet-uzlet , samt , cem' - fark” tır. (Şeker,Ekim 2012:125-155)

Muhyiddin İbnü' l-Arabi' (M.638/ H.240), Futûhatı 'nda velîlik hiyerarşisinde yer alan kutubları ele alırken ilginç bir yaklaşım sergiler. O, kutub sayısını 104'e kadar çıkarır. Çeşitli âyetlerin kutublarından bahseder. Aynı şekilde çeşitli hadisleri ele alarak bunların da kutbunun bulunduğunu kaydeder. Sonunda 1000 kadar kutub bulunduğunu ama belli bir sayıdan sonrakilerin kendisine unutturulduğunu ve sonuçta bunun hikmetinin ne olduğuna dair gerekli açıklamaları beyân eder. Bu çeşitlenmelerin halîfe olan insan-ı kâmil kavramına muhtevâ teşkil ettiğini belirtmemiz gerekir.

“Fatih'in hocası” unvanıyla anılan Akşemseddin'in de buna benzer şekilde, velâyeti geniş bir açılımla ele alıp çeşitlendirerek açıkladığını görüyoruz. O, Makâmât-ı Evliyâsı'nda velîleri İbn Arabî gibi kategorize ederek 18'e ayırır ve her bir sınıfı özel başlıklar altında tanımlar. (Cebecioğlu, 2001:90)

Çalışmamamızın konusu olan “makam” kavramı ise şöyle açıklanmaktadır:

2.2. Makâm Hakkında

Sözlükte “ayak üstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki” gibi anlamlara gelen “makâm” kelimesi tasavvuf terimi olarak “ahlâk ilkeleriyle sülûkün mertebelerini, velîlerin kabirlerini veya sembolik türbelerini” ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de: Rabb'in (er-Rahmân, 55/46; en-Nâziât, 79/40), meleklerin (es-Sâffât, 37/164), Hz. İbrâhim'in makâmından (el-Bakara, 2/125), takvâ sahipleri için güvenli bir makâmdan (ed-Duhân, 44/51) ve kerîm makamdan (eş-Şuarâ, 26/58; ed-Duhan, 44/26) bahsedilmekte, Hz. Peygamber (SAV)'in övülmüş bir makâm (Makâm-ı Mahmûd) sahibi olduğu bildirilmektedir (el-İsrâ 17/79). “Övülmüş makâm” ifadesi ezan duasında da geçmektedir.⁸

⁸ Buhârî, “Ez ân”, 8; Tirmizî, “Ş alât”, 43; Nesâî, “Ez ân”, 38.

Tasavvufta makam kavramı IX. yüzyıldan itibaren mücâhede ve sülûk kavramına bağlı olarak doğmuştur. Tasavvufî anlayışa göre nefis, günah ve kötülüklerden mücâhede ve riyâzetle arındırılabilir. Günah ve kötülüklerden aşama aşama uzaklaşan sâlikin yaşadığı sevinme ve üzülmeye gibi bir anlık duygusal değişimlere hâl, halin sürekli ve kalıcı oluşuna makâm adı verilmiştir.

Makâm, düzenli ve disiplinli bir gayret sayesinde hâlin istikrar ve süreklilik kazanmış şeklidir. Bununla birlikte hâllerin ancak bir kısmı makâma dönüştürülebilir. Mesela ara sıra işlediği günahlardan dolayı pişman olan bir sâlik, disiplinli ve düzenli çaba ile pişmanlık duygusunu sürekli ve kalıcı duruma getirince bu hâli makâma dönüşmüş olur. Seyrüsülûk bir anlamda insanın, yaratılışında var olan iyi huy ve temiz duygularını kalıcı ve sürekli bir duruma getirmeye çalışmasıdır. Bu da hâllerin makâma dönüşmüş olması demektir. Öte yandan hâl ile makam arasında bazı farklar bulunduğu kabul edilmiş, genellikle sevinme, üzüntü, rahatlık ve sıkıntı gibi duygular hâl; zühd, tövbe, sabır, şükür ve takvâ gibi dinî ve ahlâkî ilkeler makâm olarak adlandırılmıştır (Serrâc, s. 65; Kuşeyrî, s. 191).

Hâl ile makâm arasındaki bir fark da hâlin ilâhî bir lütuf olarak görülmesi, makâmın ise çalışarak bir süreç içinde kazanılmasıdır. Bazı sûflere göre hâller de makâmlar gibi kalıcı olabilir. Bunlar bir hâlin daha başka hâller içerdiğini düşünürler.” (Uludağ,2003:409)

Makâmın insanın çabasına bağlı kılınması herkesin tasavvufla ilgilenebileceğini gösterir olması açısından önemlidir. Kişiyile başlayacak bireysel değişimin, topluma da yansıtacağı bir gerçektir.

Makâm kavramının pek çok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kelime anlamı itibariyle “menzil, merhale, konak ve mertebe” anlamlarına gelir. Tasavvuf istilâhında ise sâlikin gösterdiği faaliyetle, ulaştığı sıkıntılara katlanarak, azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhâleler olarak değerlendirilir. Kuşeyrî için makâm, kulun kendi irâdesi ve gayretiyle kazandığı ve vasıf hâline getirdiği âdab ve ahlâktır.

Hucvîrî (H.470/M.1077) ise sözlük anlamından yola çıkarak terim anlamına ulaşmağa çalıştığı makamın tadrîciliğinden bahsederken ⁹şu âyeti delil getirir: “*Bizden hiçbir fert yoktur ki, malum bir makâmı bulunmasın.*” (Sâffat, 37/ 164) Ayrıca konuyla ilgisini kuramadığımız bazı rivâyetlere de bu konuda hadis olarak yer verir.¹⁰ Bu konudaki diğer bir hadis de şudur: “*Doğru sözlülük iyiliğe, iyilik de cennete götürür. İnsan doğru söyleyerek Allah katında sıddıklar makâmına çıkar.*”¹¹ Değişik varyantları olan bir başka hadiste de şöyle buyrulur: “*Birisi Hz. Peygamber (SAV)’e: “Ey Allah’ın elçisi, bir adam bir kavmi sever fakat onların makâmına varamazsa ne buyurursunuz? diyerek merakını gidermek ister. Hz. Peygamber: “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”*¹² buyurur.

⁹ Hucvîrî, Keşfu’l-Mahcûb, s. 289-290.

¹⁰ Hucvîrî, Keşfu’l-Mahcûb, s. 291.

¹¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Camiu’s-Sahih, I-VI, Çağrı Yayınları, Edeb, 69; Müslim, es-Sahih, Birr, 102,103.

¹² Buhârî, es-Sahih, Edeb, 95; Konu ile ilgisi için bkz. Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 108.

Tasavvufî hayatın edebe ve ahlâka dair önemli merhaleleri olan makâmlar, hâllerin aksine keshbî olup riyazet ve mücâhede ile kazanılırlar. Her insan farklı yaratıldığı için sahip olduğu manevî makam da farklı olacaktır. Görüldüğü üzere sûfler, bu terimin temellendirildiği âyet ve hadislerin konuyla ilgisine, kelime anlamından hareketle ulaşmıştır. (Şeker, 2012: 130)

Tasavvufta makamlar bir anda elde edilemezler. Uzun bir süreç ve nefsi terbiyeyi gerektirir. Yani “Tasavvuf terbiyesi bir kademeleşmeyi ihtiva eder. Basitten mürekkebe (karışık) doğru yavaş ve emin adımlarla belli noktalara ulaşmayı hedef alır. İşte yolculuktaki konaklama yerlerine menzil veya makâm denir. Makâm kul ile Allah arasında bir manadır.

Bir makâmın kazanılması, Allah Teâlâ'nın o kimseyi o makâmda ikâmet ettirdiğini göstermesiyle olur. Makamlar Hakk'a yakınlık için ihdas edilmiş vasıtalarlardır. İkilğin kalkmasına ve sâlikin tevhid ehli olmasına vesile olan yol bu makâmlardır. Sâlik bu yolda yürür, onunla Rabb'i arasındaki nuranî ve zulmanî perdeler aşama aşama kalkar. Her makam insan ruhunda farklı etkiler meydana getirir. En yüksek makam olarak “Makâm-ı Mahmûd” olarak gösterilmiştir ki bu makâma her kâmil insanın vasıl olması mümkün görülmemiştir. Bu nedenle bu makama “mâl-ı yetim” denilmiştir. Zira o makam, erken yaşta dünyadan irtihal eden Abdullah'ın yetimi bir adı da Mahmûd olan server-i kâinat Muhammed Mustafa Hazretleri'ne aittir.

Makâmmların sayısı hakkında kesin bir rakam yoktur. Fakat genel olarak Usûl-ı Aşere de denilen şu 10 makâm meşhurdur. Bunlar:

1. Tevbe, 2. Zühd, 3. Tevekkül, 4. Kanaat, 5. Uzlet, 6. Zikir,
7. Allah'a Teveccüh 8. Sabır 9. Murakabe 10. Rızâ.

Görüldüğü gibi ilk makâm tevbe , son makâm rızâ'dır. (Demir, tarihsiz: 1)

Makâmın esası, bir makâmın gereklerini yerine getirmeden, yani onu davranışa dönüştürmeden başka bir makâma geçmenin mümkün olmadığıdır. Örneğin, kişinin kanaat sahibi olmadan , yani maddi zenginlikle birlikte gönül zenginliğine ulaşmadan tevekkül ehli olması elbette beklenemez. Çünkü kanaat, tevekkülü doğurur. Aynı şekilde tevbesi olmayanın inâbesi, verâsı olmayan kimsenin de zühdü gerçekleşemez.

İslamda birçok konuda tedrici bir metod olduğu gibi, bu konuda da insan psikolojisine uygun , kolaydan zora doğru bir usulün var olduğunu görüyoruz. Bu nedenle İslamın , vahiy hadisesinden insan eğitimine kadar kişi fitratına çok önem verdiği gerçeğe gerçek anlamda insan psikolojisini göz önünde bulundurduğuna şahit oluyoruz.” (Çor,1995:27)

Hucvîrî (ö.H.470/M.1077), Sâffât sûresindeki âyeti dayanak göstererek peygamberlerin makamı konusunda şunları söylemektedir:

“Hazreti Adem’in makâmı tevbe; Hz. Nuh’unki zühd ; Hz. İbrahim’inki teslimiyet; Hz. Mûsâ’nınki inâbet; Hz. Davud’unki hüznün; Hz. İsa’nınki recâ ; Hz.Yahyâ’nınki havf ; Hz. Muhammed’inki ise zikir makâmıdır.¹³“ demektedir. Bu açıklamaya ek olarak Hucvîrî, Hakk’a giden yolun üç olduğunu, bunların: “Hâl, makâm ve temkîn” olduğunu, ifade etmektedir.

Sâlikin tasavuf yolunda katettiği manevi yola, insanın ibadet ve zikrinde Allah’ın huzurunda olduğunun bilincinde olmasına da makâm denmiştir. Bu hususa aynı zamanda “ihşan makâmı” da denmektedir. Peygamber Efendimiz’in: “*İhsan; Senin Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Sen O’nu görmüyorsan da O (CC) seni görüyor.*”¹⁴ hadîs-i şerîfi bu konuya örnek olarak gösterilebilir.” (Çor, 1995:25)

Sonuç olarak tasavvufun, dolayısıyla onun aşamalarından olan “makâm”ların kişinin öncelikle manevi hayatına ardından da sosyal hayattaki davranışlarına yön vermesi açısından önemli bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Bireyi iyi bir kul, örnek bir insan hâline getirme çabası diyebileceğimiz “insan-ı kâmil” olma yolunda onun geçireceği maddî ve manevî aşamaları sistemli hale getirmesi tasavvufun etkilerinin günümüzde bile sürmesini sağlamıştır. Ortaya çıktığı dönemde olduğu gibi toplumsal barışı, huzuru, birlik ve beraberliği sağlama, bunu sistemli şekilde ve sürekli hâle getirme tasavvuf makâmlarının aşılması ile mümkün görünmektedir.

3. MAKÂMÂT-I EVLİYÂ HAKKINDA

Makâmât-ı Evliyâ, hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler verilmiştir. Ancak yirmi nüshasının olduğunu bildiğimiz bu eserin Akşemseddin’e ait olduğu tartışmalıdır. Akşemseddin’in menkabelerini derleyen Hüseyin Enîsi’nin beyanına göre onun böyle bir eseri mevcuttur. Ancak eser Akşemseddin’in intisap ettiği tarikat ve tasavvufî anlayışını yansıtan bu eser üslûp ve içerik açısından incelendiğinde Akşemseddin’e ait olduğu anlaşılmaktadır. (Yakıt,1995:45)

Bu eser, “Mürşid kimdir? Makâm-ı velâyet nedir ve dereceleri nelerdir? gibi tasavvufî konuları işleyen Türkçe bir eserdir, A. İhsan Yurd tarafından beş nüshası karşılaştırılarak neşredilmiştir. (İstanbul,1972)” (Uzun ve Köprülü, 1989:301)

Makâmât-ı Evliyâ’nın aslında Akşemseddin’in en çok nüshası bulunan eseridir. Bu nüshaların bazıları 16, bazıları 17, bazıları da 18 bölüme ayrılmaktadır. Ancak çalışmamızda ele aldığımız nüshada formlar karışık ve eksiktir. Ayrıca diğer nüshalardan farklı olarak eserin başlığı belirgin biçimde “Hâzâ Kitâb-ı Makâmâtü’l-Enbiyâ” yani “Evlîyâ Makâmı” değil de “Nebîlerin Makâmı” şeklinde yazılmıştır. Bunun müstensih hatası olduğu kanaatindeyiz. Bu nüshanın varlığına dikkat çekmek için makalemizin başlığını nüshadaki gibi ele aldık.

¹³ Hucvîrî, Keşfü’l Mahcub , syf.521’den aktaran Çor, 1995:25.

¹⁴ Sahih-i Buharî , Terc.: Ahmet Naim, Ankara 1976,C.1,s.58.’den aktaran Çor, 1995:25.

Akşemseddin, eserin girişinde, kendisine uyku ile uyanıklık arasında bir hâl arız olduğunu, bu durumdan korkuya kapılıp bu gaflet hâlinin ne olduğunu anlamadığını ve akabinde Resulullah (SAV)'i ve yanında birkaç velîyi gördüğünü ve O'nun kendisine evliyâların makamlarını gösterdiğini, bu sebeple de bu kitaba “Makâmât-ı Evliya” adını verdiğini söylemektedir.

Onun, eserinde velâyeti İbn-i Arabî'nin Füsüsü'l-Hikem'ine benzer şekilde, geniş bir açılımla ele alıp çeşitlendirerek açıkladığını görüyoruz. Velîleri, İbn Arabî gibi kategorize ederek 17'ye ayırır ve her bir sınıfı özel başlıklar altında tanımlar.

Akşemseddin önce “mürşid” kavramına açıklık getirerek, onun çerçevesinde kendine göre bir velîlik portresi çizer: Ona göre, maneviyat yolu, nebîlerden velîlere intikâl etmiştir. Tasavvufta bu: “*Sizin için Allah (CC) Resûlü'nde (SAV) güzel bir örnek vardır.*” (el-Ahzab, 33/121) âyetine istinâd ettirilir.

Akşemseddin, önce sorar: “Ey tâlib! Bilgil kim âlemde mürşid kimdir?” sonra da soruya cevap vererek mürşid kavramının içeriğini şu şekilde doldurur:

- a) “Her şeyde kendi vücudunu görmüş ola.”
- b) “Ve bir makama erişe kim, kendüden artık hem de hiçbir şeyin vücudu olmaya.”
- c) “Ve her şeyde tasarrufu ola.”

Makâmâtın ilk bâbında mürşidi açıklayan Akşemseddin yine aynı yerde: “Velî; nedir ve ne değildir?” konusunu ele alır. Bunu da her velînin mürşid olmayacağı ama her mürşidin mutlaka velîlikle sıfatlanması gerektiği şeklinde açıklar. (Cebecioğlu, 2001:77-95)

Diğer bölümleri de birer cümleyle özetleyecek olursak:

- İkinci Bâb:** Evliyâların derecelerini,
- Üçüncü Bâb:** İkinci velayet makamını,
- Dördüncü Bâb:** Fena makamını,
- Beşinci Bâb:** Hikmet makamını,
- Altıncı Bâb:** Âdem peygamberin makamını,
- Yedinci Bâb:** Cezbe ehlinin makamını,
- Sekizinci Bâb:** Tasarruf sahiplerinin makamını,
- Dokuzuncu Bâb:** Kümmel makamını,
- Onuncu Bâb:** Mâşuk makamını,
- On Birinci Bâb:** Sülûk makamını,
- On İkinci Bâb:** Dört nebiye karşılık gelen dört unsuru,
- On Üçüncü Bâb:** Evliyaya Allah (c.c.)'ın verdiği tasarrufu,
- On Dördüncü Bâb:** Evliya'nın dünya ve ahiret nimetlerinden vazgeçtiğini,
- On Beşinci Bâb:** Namaz makamını,
- On Altıncı Bâb:** Marifet sahiplerinin makamını,
- On Yedinci Bâb:** Tevhid nedir? Onu bildirir.” (Yıldız, 2016: 49)

İncelemiş olduğumuz nüshada “Besmele-hamdele ve salvele”den sonra bâblar ve makamlar sıralanmıştır. Ancak formalar eksik ve karışık olarak verildiği için bu makamlar tümü yer almamaktadır.

Ayrıca şekil ve dil özelliklerine baktığımızda Makâmât-ı Evliyâ'nın manzum-mensur karışık bir şekilde yazıldığını görürüz. Eser genelde mensurdur ve karşılıklı konuşmalar şeklinde gelişir, çoğu zaman da soru cevap şeklinde ilerler. Eserin sonuna doğru şiirler vardır. Bu şiirlerin dili sade ve anlaşılır olup dize sonlarında kafiye, redif kullanılmıştır. Şiirlerde aruz ölçüsü tercih edilmiştir. Eser, yazıldığı dönemin yani 15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi'nin dil özelliklerini yansıtmaktadır.

Bizim incelemiş olduğumuz nüshadan farklı olarak araştırmacıların ulaşabilecekleri diğer nüsha kayıtları şunlardır:

Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi Kitaplığı No: 345, 11a-38b varaklar arası, 17 satır.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No: 2598/4, 217b-236b varaklar arası, 15 satır.

Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Kitaplığı No: 863, 51a-68a varaklar arası, 17 satır;

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No: 431/4, 117b-122b varaklar arası, 19 satır;

Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal Kitaplığı No: 982, 29b-45b varaklar arası, 17 satır;

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı No: 3597, 103b-113a varaklar arası, 24 satır;

Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Kitaplığı No: 271/8, 159b160b varaklar arası, 25satır;

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No:2529/2, 26a-34b varakları arası, 21 satır;

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı No:3011, 63 varak, 13 satır;

Süleymaniye Kütüphanesi H. Hayri- Abdullah Kitaplığı No:55/6, 145a-172a varakları arası, 11 satır;

Nuru Osmaniye Kütüphanesi No: 1819/2229, 30 varak, 8 satır;

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No: 6710, 14 varak, 21 satır;

İstanbul Atatürk Kitaplığı No:608, 40 varak, 17 satır;

Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 5504/1, 15 varak , 19 satır;

Ankara Milli Kütüphanesi Yz. B. 346/10, 60a-70b varaklar arası , 29 satır;

Ankara Milli Kütüphanesi Yz. F. B. 407/06, 83b-90a varaklar arası , 19 satır;

Ankara Milli Kütüphanesi Yz. F. B. 570/2, 9a-11a varaklar arası , 21 satır;

Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 998, 31 varak, 17 satır;

Ankara Milli Kütüphanesi Yz. A. 1217/2, 46b-63b varaklar arası , 15 satır; Çorum İl Halk Kütüphanesi MEA. 4715/4, 10 varak, 12 satır.” (Yıldız: 2016:48-49)

SONUÇ

Klasik Türk şiirinin kaynaklarından olan “tasavvuf”, âyet ve hadislerle dayandırılan ancak daha çok sezgi, keşif ve ilhama dayanan son derece zengin bir arka plana sahip İslami bir öğretilerdir. Gerek tasavvufa ilgi duyan şairlerce gerekse mutasavvıf şairlerce halk ve klasik şiirimizde çokça yer verilmiş bu anlayışı tanımak, daha iyi anlayıp açıklamaya çalışmak, bu alanda verilen eserleri incelemekle mümkün olacaktır. Bu anlamda Mehmed Bin Hamza Akşemseddin’in bu eseri bizim için önemli bir kaynaktır. Tasavvuf ehlinin yaşadıkları, hâlleri ve buldukları makâmı tanımak, bu makâmın âyet ve hadislerde nasıl yer aldığını anlamak için bu eser bize kaynaklık etmektedir.

Görüldüğü üzere “insan-ı kâmil olma, insanlara hakîkati gösterme” gibi temelde aynı şeyi amaçlayıp, prensipte farklı öğretilere sahip her bir tarikatın, tasavvufî inanç sistemini anlayabilmek ve edebiyatımızda nasıl yer edindiğini kavramak için bu tarz eserlerin incelenmesi ve üzerinde çalışması gerekli görülmektedir.

Tasavvufu, tasavvuf ehlinin dilinden ve kaleminden yani bilgiliyi kaynağından öğrenmenin önemli bir ayrıcalık olduğunu düşünüyoruz. Biz bu çalışmamızda daha önce üzerinde müstakil çalışmalar yapılmış “Makâmât-ı Evliyâ”yı tanıtırak paylaşarak edebiyatımızın önemli kaynaklarından biri olan tasavvufî eserlerin önemine dikkat çekmeye çalıştık.

KAYNAKÇA

Aktan, Bilal- Güneş, Mustafa (2011) , Menakıb-ı Akşemseddin, İstanbul: H Yayınları:24-28.

Alp, Gökhan (2018). “*Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*”. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD] , C.I (1) : 415-418

Altuntaş, İhramcızâde İsmail Hakkı, Makâmât-ı Evliyâ, (Evliyâ Makamları).

Baltacı, Cahid (1994). “*Akşemseddin ve Yetiştigi İlim Çevresi*”. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları. 24.

Bardakçı, M. Necmettin (1997). “*Akşemseddin'in Tasavvuf ve Devlet Anlayışı*”. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.4.

Başer, Hacı Bayram (2015). “*Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şariat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicri III. ve IV. Yüzyıllar)*”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bilgin, Azmi (2007) . “*Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü*”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.V (10): 331-352.

Cebecioğlu, Ethem (2001). *Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-I*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.42, 1:77-95.

Çakmak, Hacer (2018). “*Abraham Maslow'un 'Kendini Gerçekleştirme' Kavramının Aziz Nesefti'nin "İnsan-ı Kâmil" Kavramıyla Karşılaştırılması*”. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Çelik, Metin (2011) , Makâmât-ı Evliyâ , İstanbul: Özgü Yay.2.baskı

Çor, Eyyüp (1995). “*Tasavvufta Makamlar ve Velayet*”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Demir, Mustafa (2017). “*II. Bayezid Devrinde Padişah Tarikat İlişkisi Bağlamında Devlet-Din İlişkisi*”. VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, Sayı/No. 2 Güz/Fall.

Demir, Eyyüp , Yüksek Lisans Öğrencisi, Tasavvuf İstılahları (Terimleri-Kavramları-Prensibleri), Dicle Üniversitesi , tarihsiz.

Güneş, Mustafa (2011). “*Klasik Türk Edebiyatında Menakıbnameler ve Menâkıb-ı Akşemseddin*”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi IV (16)

Kaya, Murat, “*Zemahşerî'de Tasavvufî Kavramlar (Makâmât Örneği)*” Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2006

Kırtan, Gülay, “*Akşemseddin*” ,Doğu Batı Ekseni, Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Topuluğu Dergisi, C. 1, S. 2 , Mart 2017

Köprülü, F. Orhan - UZUN, Mustafa (1989).”*Akşemseddin*”. TDV İslâm Ansiklopedisi C.II: 299-302.

Kürkçüoğlu, Kemal Edib (1953). “*Tasavvuf'a Dair*”. C.II (4): 023-011. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Okumuş, Ömer (1993). “*Câmî, Abdurrahman*”. TDV İslâm Ansiklopedisi C.VII:94-99.

Olguner, Fahrettin (1990). “*Türk-İslam Medeniyeti İçinde Akşemseddin'in Yeri*”. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Akşemseddin Hz.Vakfı Yay. 27-38.

Özcan, Abdülkadir (2010). *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*. TDV İslâm Ansiklopedisi C.XXXVIII: 485-486.

Özdemir, Rifat (1993) , “*Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset*”

Bu makalenin kısa bir özeti Fırat Üniversitesi tarafından Elazığ'da 29-30 Nisan 1993 tarihleri arasında tertiplenen “Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu” ile Erciyes Üniversitesi'nce 26-29 Mayıs 1993 tarihleri arasında Kayseri'de tertiplenen “Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu”na tebliğ olarak sunulmuştur.

Öngören, Reşat (2011). “*Tasavvuf*”. İslâm Ansiklopedisi C.XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 119-126.

Öztürk, Kâzım (2010). Şems-i Tebrîzi'nin Evrensel Mesajları. NKM Yay.

Şeker, Necmettin.”*Hadislerle Temellendirilen Tasavvufî Hâller*”. Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences ,Sayı / No: 2, Ekim / October 2012: 125-155.

Uludağ, Süleyman (1991). “*Avârifü'l-Maarif*”. TDV İslâm Ansiklopedisi C.IV:109-110.

Uludağ, Süleyman (2003). “*Makam*”. TDV İslâm Ansiklopedisi C. XXVII:409-410.

Uzun, Mustafa [t.y.] “*Akşemseddin Hayatı , Eserleri Hakkında Bazı Meseleler*”. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri (haz. Muhsin Macit) , Ankara: Akşemseddin Hz.Vakfı Yay. 7-16.

Yakıt, İsmail [t.y.] “*Akşemseddin'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerine Bir İnceleme*”. Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri (haz. Muhsin Macit), Ankara: Akşemseddin Hz.Vakfı Yay. 39-47.

Yetkin, Saffet Kemalüddin (1952). “Tasavvuf İstılahları”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi ,C.I (4) : 001-012.

Yıldız, Muhammed Ali (2016a). “*Akşemseddin'in Meşhur Eseri Makâmât'ül-Evliyâ'nın İçeriği*”, Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (KİİFAD), Yıl I, Sayı I.

Yıldız, Muhammed Ali (2016b). “*Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan*”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yıldız, Muhammed Ali (2016c). “*Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış*”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.V (9)